

Λίλιαν Καραλή

**ΤΡΟΠΟΙ ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΠΑΛΑΙΟΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ
ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ:
Προβληματισμοί – Προτάσεις**

Ο σύγχρονος κόσμος με τις καταγιστικές αλλαγές τόσο στο θεωρητικό επίπεδο (γνώσεις - πληροφορίες) όσο και στις πρακτικές εφαρμογές τους, οδήγησε τον άνθρωπο και κυρίως τον επιστήμονα στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για συνθετώτερη διεπιστημονική προσέγγιση των προβλημάτων στον κλάδο στον οποίο εντρυφεί.

Η ανάγκη αυτή εκφράζεται στην Αρχαιολογία με πλήθος προβληματισμών σχετικά με το παλαιοπεριβάλλον και τις δυνατότητες ανασύστασής του. Ο κλάδος της Περιβαλλοντικής Αρχαιολογίας καλείται να απαντήσει σε ερωτήματα αναφορικά με την επίδραση του περιβάλλοντος στον άνθρωπο και αντίστροφα. Συνεπώς, άξονας έρευνας είναι η ανασύσταση των παλαιοπεριβαλλόντων εκείνων, στα οποία αναστάσαστο μέρος ήταν ο άνθρωπος.

Αρχικά επιδρά το περιβάλλον στον άνθρωπο σε όλες τις φάσεις της εξέλιξής του. Ο άνθρωπος με τη σειρά του επιδρά και αυτός στο οργανικό και ανόργανο περιβάλλον, στην προσπάθειά του να προσαρμοστεί και να εκμεταλλευθεί τις πηγές των πρώτων υλών. Με την τροφосуλλογή και τις συνεχείς μετακινήσεις, οι ανθρώπινες δραστηριότητες δεν προξένησαν ανεπανόρθωτες καταστροφές στη φύση. Αντίθετα, ο άνθρωπος ήταν εκτεθειμένος σ' αυτό δεχόμενος τους καταναγκασμούς του. Όντας όμως σε συνεχή επαφή με τον «περίγυρο», άρχισε να παρατηρεί και να κρίνει, βελτιώνοντας έτσι τις συνθήκες διαβίωσής του. Επινόησε τρόπους ζωής και άρχισε να δαμάζει τις ανεξέλεγκτες πολλές φορές δυνάμεις της φύσης. Σταδιακά στάθηκε ικανός να επιλέξει κατάλληλες θέσεις για να εγκατασταθεί, ξεχωρίζοντας το εύφορο από το άγονο έδαφος, καθώς και τα ζωικά και φυτικά είδη που θα του προσέφεραν καλύτερη και θρεπτικότερη τροφή.

Τα ίχνη της άρωσης στο έδαφος, το κυνήγι άγριων ειδών, η τιθάσευση ή η εξημέρωση και στη συνέχεια η συστηματική εκτροφή άλλων, οι αλλαγές του κλίματος και της θερμοκρασίας με τις ανάλογες επιδράσεις, οι εμπορικοί δρόμοι, είναι μερικά στοιχεία των οποίων η ερμηνεία θα βοηθήσει να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβάνόταν κάθε φορά τον περίγυρό του και δρούσε μέσα σ' αυτόν, σε ευνοϊκές ή μη ευνοϊκές συνθήκες.

Η επιβίωση των ανθρώπινων κοινωνιών, η προσαρμογή στον χώρο και η εκμετάλλευση των πρώτων υλών, είναι παράγοντες που έχει να αντιμετωπίσει και να αποκρυπτογραφήσει ο περιβαλλοντικός αρχαιολόγος.

Αναγκαστικά λοιπόν, η πρώτη περιβαλλοντική προσέγγιση πρέπει να γίνει μέσα από ένα οικολογικό πρίσμα, διότι η Οικολογία δεν αναφέρεται μόνο σε σύγχρονα περιβάλλοντα αλλά και σε παρελθόντα. Παράλληλα με την παρουσία των εμβίων όντων, εξετάζονται έννοιες και στοιχεία που περιλαμβάνονται ή βρίσκονται σε συνάφεια.

Σ' αυτό το σημείο γίνεται η συνάντηση με άλλες επιστήμες, των οποίων γνωστικά αντικείμενα είναι: η χλωρίδα και η πανίδα, το υπέδαφος, το έδαφος, το κλίμα, η θερμοκρασία, οι ετήσιες πτώσεις και όλα τα φυσικά φαινόμενα, που εξηγούν συχνά την επιλογή ή όχι, αρχαιολογικών θέσεων ή ερμηνεύουν ιστορικά γεγονότα.

Μια περιοχή με ιδιαίτερη ποικιλία οικοσυστημάτων είναι φυσικό και κατά το παρελθόν να αποτέλεσε πόλο έλξης για τις ανθρώπινες ομάδες, άρα και για τους σύγχρονους αρχαιολόγους, οι οποίοι ακολουθούν τα ίχνη των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Παρόμοια χαρακτηριστικά παρουσιάζει ο νομός Αιτωλοακαρνανίας. Εδώ θα επιχειρήσουμε την παράθεση και ερμηνεία των τυχόν δεδομένων που έχει στα χέρια του ο Περιβαλλοντικός Αρχαιολόγος και που προέρχονται από το χώρο της Αιτωλοακαρνανίας.

Ας σημειωθεί ότι λόγω των πενιχρών μέχρι στιγμής στοιχείων που διαθέτουμε, δεν είναι δυνατόν να δώσουμε μια ολοκληρωμένη ερμηνεία του Παλαιοπεριβάλλοντος της περιοχής και του ρόλου που διαδραμάτισε ο άνθρωπος σ' αυτό ιδιαίτερα κατά τους Προϊστορικούς Χρόνους.

Εντούτοις, τίθενται σωστοί προβληματισμοί εφόσον το μελλοντικό ανασκαφικό υλικό μπορεί να μελετηθεί υπό μια περιβαλλοντική οπτική γωνία.

ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ (ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ-ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ-ΕΔΑΦΟΣ)

Ο νομός Αιτωλοακαρνανίας κατέχει το δυτικό μέρος της Στερεάς Ελλάδας το οποίο βλέπει προς το Ιόνιο Πέλαγος και ονομάστηκε έτσι από τις δύο δυτικές αρχαίες περιοχές, της Αιτωλίας και της Ακαρνανίας, οι οποίες διαχωρίζονται από τον ποταμό Αχελώο. Ο νομός παρουσιάζει σχήμα ογκώδες και η περίμετρός του κατά το ήμισυ βρέχεται από τη θάλασσα. Η Ακαρνανική χερσόνησος με το ακρωτήριο Άκτιο βρίσκεται πολύ κοντά στην απέναντι ηπειρωτική ακτή οι δύο άξονες δε του πλάτους και του μήκους είναι περίπου ίσοι. Εκτείνεται μεταξύ 20,45' -22 5' ανατολικού γεωγραφικού μήκους και 38 17' -39 16' βόρειου γεωγραφικού πλάτους.

Τα παράλια του νομού αρχίζουν από τον βορειοανατολικό όρμο του Αμβρακικού και τελειώνουν στον Κορινθιακό κόλπο. Έτσι εκτός από το Ιόνιο Πέλαγος (ΒΔ) βρέχεται από τον Πατραϊκό και Κορινθιακό Κόλπο (Νότια). Στην ξηρά τα όρια ακολουθούν παντού σχεδόν διάφορες κορυφογραμμές. Προς βορράν ορίζεται από το νομό Άρτης (Ήπειρο) και Τρικάλων (Θέσσαλίας) και προς ανατολάς από τους νομούς Φθιώτιδας και Φωκίδας.

ΟΡΗ - ΠΕΔΙΑΔΕΣ

Ο νομός είναι ορεινότερος και το έδαφός του γενικά υψηλό και τραχύ. Τα μόνα άξια λόγου χαμηλά μέρη είναι δύο:

1. Πρώτον, το ιζήμα το οποίο ξεκινά από τον μυχό του Αμβρακικού (όρμου της Αμφιλοχίας), είναι στενό κατ' αρχάς, και ευρύνεται ως πεδιάδα όσο πλησιάζει τον ρου του Αχελώου. Το τμήμα της πεδιάδας που βρίσκεται στην Ακαρνανία ονομάζεται σήμερα «Πεδιάδα της Λεπαινούς» και έχει μήκος 11 χλμ. περίπου πέρα από τον Αχελώο ποταμό, ανατολικά στο σημείο που επικαλύπτεται από τις λίμνες Υρία και Τριχωνίδα καλείται «Πεδιάδα του Αγρινίου». Στο παρελθόν ήταν γνωστή ως Παραχελωίτις και ως «Αιτωλών πεδίων μέγα» (μεταξύ των ορίων Παναιτωλίου και Αρακύνθου).

2. Δεύτερον, η χαμηλή πεδιάδα του Μεσολογίου η οποία σχηματίστηκε ως προσχωσιγενές βαθύπεδο μεταξύ των εκβολών του Αχελώου και του Ευήνου. Στο δυτικό μέρος της πεδιάδας αυτής βρίσκονται τα Ακαρνανικά όρη (1480μ.) και ο Βουμιστος. Προς τον Αμβρακικό υψώνεται το χαμηλό όρος Θύαμος που συνάπτεται με το Μακρυνόρος (1000μ.). Στο Μακρυνόρος υπάρχει το μόνο πέρασμα από την Ήπειρο προς τη Δ. Ελλάδα. Στο παρελθόν υπερασπιζόταν από σειρά φρουρίων. Πολύ υψηλότερες κορυφές φέρει η συνέχεια της ηπειρωτικής αντιστοιχίας των Αθαμανικών Ορέων. Ανατολικά του Αχελώου βρίσκονται διακλαδώσεις της Πίνδου (τα Άγραφα) με κατεύθυνση από βορρά προς νότο. Οι αλυσίδες αυτές των ορέων στην αρχαιότητα δεν είχαν συγκεκριμένο όνομα. Ο Θουκυδίδης (Β 83) καλεί το ορεινό τούτο τμήμα «Άνω Ακαρνανία». Τα νοτιοανατολικά όρη του νομού, μεταξύ των ποταμών Ευήνου και Δάφνου (επαρχία Ναυπακτίας) παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλομορφία. Ξεχωρίζουν το: Βαράσοβα, Κλοκοβάν, Αράκυνθος, Τυμφρηστός.

ΥΠΕΔΑΦΟΣ

Τα μεταλλεύματα και τα βιομηχανικά κοιτάσματα που έχουν εντοπιστεί σήμερα στην Αιτωλία είναι:

- Ερυθρός σιδηρόλιθος
- Χαλκός αυτοφυής (δευτερογενές προϊόν μέσα σε εκρηξιγενείς σχη-

ματισμούς στην περιοχή του χωριού Λάστοβου νότια του Τυμφρηστού).

– Λιγνίτες

– Πισσασφαλτούχοι ή καύσιμοι σχιστόλιθοι

Τα ορυκτά όμως αυτά δεν είναι εκμεταλλεύσιμα.

ΥΔΡΟΛΟΓΙΑ (ΠΟΤΑΜΟΙ, ΛΙΜΝΕΣ, ΛΙΜΝΟΘΑΛΑΣΣΕΣ, ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ ΝΕΡΟΥ)

Το πιο ενδιαφέρον χαρακτηριστικό, από γεωφυσικής και γεωγραφικής πλευράς στην Αιτωλοακαρνανία, είναι οι λιμνοθάλασσες και οι λίμνες. Μια σειρά λιμνοθαλασσών ακολουθεί τα παράλια του Αμβρακικού κόλπου και εκτός αυτού μέχρι τη Λευκάδα. Νοτιότερα διακόπτονται από τις ακτές της Ακαρνανίας μέχρι τις εκβολές του Αχελώου όπου εκατέρωθεν του ποταμού σχηματίζονται δύο μεγάλες λιμνοθάλασσες της Μελίτης (Λεσίνι) και της Κυνίας (Μεσολογγίου).

Στην περιοχή του κεντρικού ιζήματος σχηματίστηκαν λίμνες. Λίγο νοτιότερα της Αμφιλοχίας το ιζήμα επικαλύπτεται από τη διπλή λίμνη Λιμναία (τώρα Αμβρακιά-Ρίβιο). Στην πεδιάδα της Λεπαινούς βρίσκεται η μικρή λίμνη Γαλίτσα (ή Οζηρός) ενώ στην πεδιάδα του Αγρινίου η πολύ μεγάλη λίμνη Τριχωνίς (κοινώς Απόκουρο). Η Τριχωνίς εκρέει στην μικρότερη Υρία ή Κωνώντη (λίμνη του Αγγελοκάστρου) και αυτή με τη σειρά της στον ποταμό Κύανθο (γνωστό από την αρχαιότητα) και τέλος στον Αχελώο. Από τους ποταμούς του νομού μεγαλύτερος είναι ο Αχελώος (κοινώς Ασπροπόταμος) ο οποίος κατερχόμενος από την Ήπειρο (πηγάξει από το όρος Λάκμο) εισέρχεται στο νομό ορίζοντας την Αιτωλία (Ανατολικά) από την Αμφιλοχία και την Ακαρνανία (Δυτικά). Ο συνολικός του ρους σήμερα είναι 220 χλμ., είναι πλωτός και εκβάλλει στο Ιόνιο Πέλαγος απέναντι από τις Εχινάδες νήσους. Εξαιτίας της λευκής ιλύος που παρασύρει με τον ρου του, ονομάστηκε Ασπροπόταμος. Με την απόθεσή του έχει σχηματιστεί προσχωγικής πεδιάδα και λωρίδα στεριάς που την συνδέει με τις Εχινάδες νήσους. Στα ανατολικά του νομού ρέει ο Εύηνος ποταμός (κοινώς Φιδάρης) ο οποίος πηγάζει από τα Βαρδούσια όρη και εκβάλλει κοντά στη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου.

Κατά την Πλειόκαινο υποπερίοδο της Τριτογενούς περιόδου του Καινοζωικού Αιώνας, κατά την οποία ο Πατράϊκός κόλπος χώριζε ήδη την Στερεά από την Πελοπόννησο στην περιοχή Σταμνών-Αιτωλικού και ακόμη βορειότερα μεταξύ δηλαδή των Ακαρνανικών Άλπεων και των ορέων της Αιτωλίας, υφίστατο μια συγκέντρωση γλυκών υδάτων εντός των οποίων απετέθησαν τα νοεγενή στρώματα από την της περιοχής Σταμνών-Αιτωλικού. Τέλος κατά τους μεταπλειοκαινικούς χρόνους και κατά την Τεταρτογενή περίοδο του Καινοζωικού αιώνας η νοεγενής λίμνη αποξηράνθηκε, διαμορφώθηκε δε ή μάλλον έπαθε τη

μέγιστη του καταβύθιση το τμήμα της Αιτωλίας-Ακαρνανίας μέσα στο οποίο βρίσκεται σήμερα η λεκάνη των λιμνών της περιοχής (που είχε ήδη αρχίσει να σχηματίζεται).

Οι συχνοί μάλιστα, σφοδρότατοι τεκτονικοί σεισμοί που έσειαν την περιοχή αυτή δείχνουν ότι εξακολουθούν εκεί οι κινήσεις του στερεού φλοιού της γης.

Η Κλεισούρα γεννήθηκε μετά την αποξήρανση της νεογενούς (πλειοκαινικής) λίμνης Σταμνών-Αιτωλικού λόγω της διαβρώσεως του ασβεστολιθικού όρους από τα ύδατα ενός μεγαλύτερου ποταμού που κατέρχονταν με διεύθυνση από βορρά προς νότο (δεν έχει καθοριστεί εάν ήταν ο Αχελώος). Σ' αυτόν πάντως τον ποταμό οφείλονται οι ολόκαινοι προσχώσεις που βρίσκονται κατά μήκος των ανατολικών ακτών της λιμνοθάλασσας του Αιτωλικού. Η συνεχής καταβύθιση της λεκάνης αυτής, πιθανώς από δυσμάς προς ανατολάς, προκάλεσε κατά τους πολύ νεώτερους χρόνους την εκτροπή των υδάτων του μεγάλου εκείνου ποταμού προς τον ρου του σημερινού Αχελώου. Η Κλεισούρα ξηράνθηκε, η διάβρωση έπαψε και στο βόρειο άκρο του φαραγγιού σχηματίστηκε μικρή κοιλάδα με βόρεια κατεύθυνση.

Τέλος τον υδρολογικό χάρτη της περιοχής συμπληρώνουν άλλοι ποταμοί (ως παραπόταμοι κυρίως του Αχελώου) και υπόγειοι υδροφόροι ορίζοντες.

ΛΙΜΕΝΕΣ ΚΑΙ ΟΡΜΟΙ

Από τα βόρεια του νομού προς τα νότια με τα σημερινά τους ονόματα υπάρχουν οι λιμένες και όρμοι: Μενιδίου, Βλόχας, Αμφιλοχίας, Λουτρακίου, Βόνιτσας, Ακτίου, Δρεπάνου, Ζαβέρδας, Μύτικα, Αστακού, Παντελεήμονα, Πεταλά.

ΧΛΩΡΙΔΑ

Η Δυτική Στερεά Ελλάς είναι περιοχή εξαιρετικά δασώδης. Όλες σχεδόν οι ορεινές της εκτάσεις είναι δασοσκεπείς. Συναντάμε είδη δρυός, μελίες και κλήθρες, φιλύρες, έλατα, οξυές, καστανιές, ιπάμους, ορεινές φτελιές καθώς και βελανιδοφόρα δάση (τα μεγαλύτερα της Ελλάδας).

Σήμερα στην ευρύτερη περιοχή ευδοκούν τα σιτηρά, τα λαχανικά, η άμπελος, ο καπνός, τα οπωροφόρα δέντρα. Οι μαρτυρίες που έχουμε πάντως για τα αρχαία χρόνια είναι πενιχρές. Ο Θουκυδίδης αναφέρει σε πυκνά και απέραντα δάση ενώ οι: Όμηρος και Βιργίλιος στα σταφύλια (αμπελοτρόφος) και στα οπωρικά της περιοχής, κάτι που επιβεβαιώνεται εξάλλου και από την παλαιά παράδοση που ήθελε ως πρώτο βασιλιά της αρχαιότερης πόλης της τον Οινέα.

ΠΑΝΙΔΑ

Μόνη μας πηγή για τα παλαιά χρόνια, μια μαρτυρία του Ηροδότου (7 126) όπου αναφέρεται πως στο τραχύ και ορεινό έδαφος της Αιτωλίας ζούσαν λιοντάρια.

ΚΛΙΜΑ

Στα νότια μέρη της Αιτωλίας όπως και στα παράλια της Ακαρνανίας τον μεν χειμώνα το κλίμα είναι ήπιο, το δε καλοκαίρι δροσερό. Στο κεντρικό βαθύπεδο, το οποίο περιβάλλεται από βουνά είναι μάλλον ηπειρωτικό και εξαιτίας των ελών, νοσηρό. Στα ορεινά μέρη της Αιτωλίας ο χειμώνας είναι δριμύς ενώ το καλοκαίρι δροσερό. Τα ποσοστά των ετησίων πτώσεων είναι υψηλότερα. Στο Μεσολόγγι η ποσότητα ανέρχεται στα 744 χλμ., στο Αγρίνιο στα 844 χλμ., αλλά στα υψηλότερα μέρη είναι ακόμα μεγαλύτερη.

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΟΠΙΑ - ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ - ΠΛΟΥΤΟΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Η περιοχή της Αιτωλίας (το ΒΑ τμήμα του νομού Αιτωλοακαρνανίας) διαιρείτο από τους αρχαίους: α. στην Αρχαία Αιτωλία και β. στην Επίκτητο Αιτωλία. Η Αρχαία περιελάμβανε το τμήμα εκείνο που εκτεινόταν από τον Αχελώο ποταμό μέχρι την Καλυδώνα, το όρος Αράκυνθο, την πεδιάδα νότια της Τριχωνίδας λίμνης και προς τα βόρεια αυτής μέχρι τη Στράτο και το Τριχώνιο. Η Επίκτητος Αιτωλία περιλάμβανε το τμήμα εκείνο που εκτεινόταν, προς δυσμάς, από το άνω μέρος της αριστερής όχθης του Αχελώου (στην περιοχή της Στράτου) μέχρι τη δεξιά όχθη του Αχελώου και Ινάχου, προς βορράν από την Δολοπία μέχρι τον Τυμφρηστό, προς ανατολές από τα όρη Οξυά και Κιάνα (σύννορα με την Δωρίδα), προς νότον δε εκτεινόταν σε μια ακανόνιστη γραμμή που ακολουθούσε το σύνορο των Οζολών Λοκρών τον Κορινθιακό κόλπο (από την Ναύπακτο μέχρι τον Εύηνο και την αριστερή του όχθη) καθώς και την έκταση δεξιά της Καλυδώνας (μέχρι και την Τριχωνίδα Λίμνη και το σημείο συνάντησής της με τον Αχελώο, κοντά στην αρχαία Στράτο.

Η περιοχή της Ακαρνανίας (το ΝΔ τμήμα του νομού) στην αρχαιότητα απαρτιζόταν από: α. την Αμφιλοχία και β. την Κυρίως Ακαρνανία. Η Αμφιλοχία καταλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος της σημερινής επαρχίας Βάλτου και η κυρίως Ακαρνανία καταλάμβανε την σημερινή επαρχία Ξηροπόρου. Παρουσιάζει όψη μεγάλου τριγώνου με κορυφή στα νότια. Νότια και δυτικά σύνορά της ήταν το Ιόνιο Πέλαγος, βόρεια ο Αμβρακικός κόλπος και ανατολικά η Αιτωλία.

Η Λευκάδα ήταν σχεδόν χερσόνησος που χωριζόταν από την Αιτωλία με στενότερη και αβαθέστατη θάλασσα, τη Διόρυκτο (την εμβάθυ-

ναν οι άποικοι Κορίνθιοι κατά την εγκατάστασή τους στην Λευκάδα).

Η ευρύτερη λοιπόν περιοχή που εξετάζουμε, παρουσιάζει κατά τους αρχαιούς χρόνους την εξής εικόνα. Τα εδάφη της, κατά κύριο μέρος προσχωσιγενή, ήταν πλούσια και εύφορα για καλλιέργειες. Ένα πολύ μεγάλο τμήμα της χώρας καλυπτόταν από πυκνά και απέρρανα δάση, τα οποία ήταν πηγή άφθονης ξυλείας. Επί πλέον τα δάση της βελανιδιάς χρησιμεύουν για δύο κυρίως λόγους. Το εξωτερικό τμήμα του καρπού χρησιμοποιείτο στην βυρσοδεψία, ενώ το εσωτερικό στην χοιροτροφία. Στην περιοχή κυριαρχούσαν επίσης πετρώματα που με τη σειρά τους προσέφεραν πρώτη ύλη κατάλληλη για τη δημιουργία εργαλείων (σχιστόλιθοι, πυριτόλιθοι). Τα όρη της περιοχής, δύσβατα, με βαθιές και αδιέξοδες κοιλάδες, προσφέρονταν ως κρυψώματα κοπαδιών κατά τις επιδρομές, ενώ ήταν κατάλληλα και για ενέδρες. Τέλος, οι πολυιχθύες λιμνοθάλασσες, η θάλασσα που περιέβαλλε την περιοχή, οι λίμνες και οι ποταμοί, αποτελούσαν σταθερή πηγή τροφής και νερού, καθώς και μια ποικιλία οικοσυστημάτων, όπως και σήμερα.

ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΧΩΡΟΣ – ΘΕΣΕΙΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Η Αιτωλοακαρνανία είναι μια από τις λίγες περιοχές του Ελλαδικού χώρου της οποίας το απώτατο παρελθόν μας είναι ακόμα άγνωστο. Οι συστηματικές έρευνες για την προϊστορική περίοδο είναι λίγες. Οι περιοδοί της προϊστορίας είναι ιδιαίτερα σημαντικές καθώς μας δίνουν στοιχεία εθνολογικά, τυχόν επιμειξίες ή διεισδύσεις πληθυσμιακών ομάδων κ.ά. Τα τελευταία χρόνια έχουν ενταθεί οι ανασκαφές και οι επιφανειακές έρευνες που θα εμπλουτίσουν τις πενιχρές πληροφορίες που έχουμε για την περιοχή σε συνδυασμό με τις λιγοστές πληροφορίες από τις πηγές της ιστορικής περιόδου. Μέχρι στιγμής δεν έχουμε ενδείξεις για την ύπαρξη ανθρώπινης εγκατάστασης κατά την Παλαιολιθική Περίοδο, ενώ στη γειτονική Ήπειρο έχουμε περισσότερες από 25 θέσεις. Πληροφορίες για τις θέσεις κατοίκησης υπάρχουν για την Νεολιθική Περίοδο, από τη θέση Χοιροστηλιά στην γειτονική Λευκάδα και τον Άγιο Νικόλαο στην Ακαρνανία. Περισσότερα γνωρίζουμε για την Πρωτοελλαδική περίοδο όπου στην Λευκάδα έχουμε τη θέση Νυδρί και στην Αιτωλοακαρνανία τη θέση Πλατυγιάλι Αστακού, το Γυφτόκαστρο στο Μεσολόγγι, τις Γράβες στον Αστακό κ.ά.

Κατά την Μεσοελλαδική περίοδο έχουμε τον οικισμό Θέρμο, επτά ερευνημένες θέσεις στην περιοχή Αιτωλοακαρνανίας γενικότερα, τέσσερις στην Λευκάδα, τέσσερις στην Ιθάκη και έξη στην Κεφαλονιά.

Κατά τον δωδέκατο και ενδέκατο αιώνα έχουμε τέσσερις θέσεις στην Αιτωλοακαρνανία, τέσσερις στην Λευκάδα, τέσσερις στην Ιθάκη

και οκτώ στην Κεφαλονιά. Βεβαίως μέσα σε μια τέτοια ποικιλία φυσικών χαρακτήρων όπως αυτοί της Αιτωλοακαρνανίας, είναι αναμενόμενη η ανάπτυξη αρκετών οικισμών κάτω από διαφορετικά δεδομένα, καθώς μάλιστα το επέτρεπε, ο ευρύτερος χώρος, ο οποίος παρουσιάζει ποικιλία πηγών που ο άνθρωπος θα μπορούσε να αξιοποιήσει. Σημαντικές πληροφορίες αν και αποσπασματικές μας παρέχουν πάντα οι αρχαίοι συγγραφείς όπως ο Όμηρος, ο Πausanias, ο Στράβων, ο Θουκυδίδης κ.ά.

Ας σημειωθεί ότι αξιόλογες πόλεις από την ιστορική εποχή ήταν οι: Λιμναία, Αμφιλοχικό Άργος (Αμφιλοχία), Στράτος, Οινάδες (Παραχελωίτις), Ανακτόριο Αστικός (παράλια Ιονίου), Φοιτίες, Μεδεώνας, Μητρούπολις, Θούριος (Μεσόγεια Ακαρνανίας) Θέρμο (Αιτωλία). Οι δε κάτοικοι της περιοχής διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο σε πολλά καθοριστικά γεγονότα που έλαβαν χώρα από τους πρώιμους χρόνους μέχρι και την ιστορική εποχή στην Ελλάδα (Αργοναυτική Εκστρατεία, Τρωικός Πόλεμος, Θέσπιση Ολυμπιακών αγώνων, Πελοποννησιακός Πόλεμος, Αιτωλική Συμπολιτεία κ.λπ.). Δυστυχώς παρ' όλα αυτά η πραγματική εικόνα του χώρου φαίνεται να μην έχει αποσαφηνιστεί ακόμα. Οι μέχρι τώρα έρευνες ήταν λίγες για να μπορέσουν να ανασυνθέσουν την εικόνα του νομού Αιτωλοακαρνανίας στο παρελθόν.

Η μελέτη των θέσεων της ενδοχώρας, ιδιαίτερα της προϊστορικής περιόδου θα δώσει σημαντικές πληροφορίες για τον τρόπο ζωής των ανθρώπων της περιοχής. Δηλαδή πώς μέσα από αυτόν κατάφεραν να προσαρμοσθούν στον περίγυρο και κατά πόσο οι επιλογές αυτές ήταν επιτυχημένες και τελικά βοήθησαν στην διεύρυνση των χωριών και των πόλεων ή αντίθετα στη συρρίκνωση.

Ιδιαίτερα για την Μυκηναϊκή εποχή, παρατηρείται αύξηση των θέσεων κατοίκησης και στροφή προς τη θάλασσα. Η επιλογή παράκτιων περιοχών για κατοίκηση οφείλεται όχι μόνο στην καλύτερη προσαρμογή του ανθρώπου στο περιβάλλον και στην τεχνική και πνευματική του πρόοδο αλλά περισσότερο στον ορεινό χαρακτήρα της ενδοχώρας του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Η οικονομία μίας αρχαιολογικής θέσεως δεν έχει να κάνει μόνο με τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους, ανάλογα με την εξειδίκευση της εργασίας ή με το εμπόριο μεταξύ διαφορετικών κοινωνιών αλλά με το σύνολο των σχέσεων Ανθρώπου Περιβάλλοντος.

Λόγω του ορεινού χαρακτήρα του νομού Αιτωλοακαρνανίας πάνω από τις μισές προϊστορικές θέσεις αναπτύχθηκαν κοντά στα παράλια. Πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ανεύρεση κάτω από ένα αρχαίο στρώμα κατοίκησης ενός συμπαγούς γεωλογικού στρώματος, το οποίο είναι δυνατό να καλύπτει ακόμη παλαιότερα στρώματα κατοίκησης, που πρέπει να αναζητηθούν. Αυτού του είδους τα «παραπλανητι-

κά» φαινόμενα συναντώνται σε περιοχές με μεγάλες κλίσεις εδάφους και για αυτό πρόσφορων στην εναπόθεση μεγάλης ποσότητας ιζημάτων. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν και τα Ακαρνανικά παράλια.

Τα κυριότερα ακτογραφικά σύνολα είναι ο Αμβρακικός, το ακρωτήριο Άκτιο, οι προσχωσιγενείς παραλίες των εκβολών του Αχελώου και Ευήνου, η λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου, ο όρμος της Ναυπάκτου και το ακρωτήριο του Αντιρρίου. Η ανάπτυξη των παραθαλασσίων οικισμών βασίσθηκε σε διαφορετικούς παράγοντες απ' ότι οι θέσεις κατοίκησης της ορεινής ενδοχώρας. Η θάλασσα και σ' αυτήν την περίπτωση δεν λειτούργησε ως παράγοντας απομόνωσης αλλά βοήθησε την ανάπτυξη των επαφών με γειτονικούς πληθυσμούς και το εμπόριο. Οι θαλάσσιοι δρόμοι φαίνεται να αποτέλεσαν τον βασικό τομέα επικοινωνίας και εμπορικών ανταλλαγών.

Στην αρχή φυσικοί σχηματισμοί και αργότερα η ανθρώπινη παρέμβαση δημιούργησαν λιμάνια που αποτελούσαν την βάση της οικονομίας των παραθαλάσσιων οικισμών, παράλληλα με την γεωργία και την κτηνοτροφία. Οι θέσεις της δυτικής Στερεάς Ελλάδας ίσως ήταν ιδιαίτερα σημαντικές καθώς εκεί βρισκόταν η μοναδική θαλάσσια διέξοδος προς το Ιόνιο και ο πιο σύντομος θαλάσσιος δρόμος Αιγαίου-Κορινθιακού-Ιονίου.

Η Αιτωλοακαρνανία εμφανίζει μια ποικιλία φυσικών επιλογών και οι κάτοικοί της κατά την αρχαιότητα θα είχαν την δυνατότητα να επιλέξουν θέσεις κατοίκησης στην ενδοχώρα που ευνοούν την εκτροφή κοπαδιών ή την γεωργία κοντά σε ποτάμια, λίμνες ή σε οροπέδια. Η εκτροφή οικόσιτων ζώων και η γεωργία ευνοήθηκαν κατά την προϊστορία από την ύπαρξη αλλουβιακών αποθέσεων. Παρόμοιες αποθέσεις υπάρχουν σε μεγάλη έκταση στην περιοχή εξαιτίας απ' ενός των υψηλών βροχοπτώσεων και των μεγάλων ποταμών της και απ' ετέρου των σαθρών πετρωμάτων του φλύσχη της Πίνδου που παρασύρονται από τα ύδατα. Κοντά στην θάλασσα η φυσική επιλογή των κατοίκων ήταν η ανάπτυξη του εμπορίου και των σχέσεων με άλλες περιοχές.

Ο Προϊστορικός Πολιτισμός που αναπτύχθηκε στην Αιτωλοακαρνανία και γενικότερα στη Στερεά Ελλάδα φαίνεται να έχει περισσότερες ομοιότητες με την Θεσσαλία από την σκοπία της οικονομίας. Στη Θεσσαλία η οικονομία βασιζόταν κατά κύριο λόγο στην γεωργία και το εμπόριο αντίθετα με την Πελοπόννησο όπου ο χαρακτήρας της οικονομίας ήταν περισσότερο γεωργικός και ποιμενικός.

Όσον αφορά την χωροθέτηση των οικισμών στην Θεσσαλία λόγω του ύψους εδάφους οι κάτοικοι δεν χρειάστηκε να στραφούν προς τις παράκτιες περιοχές σε αντίθεση με τους κατοίκους της Αιτωλοακαρνανίας.

Ο Θουκυδίδης μιλάει για όρη δύσβατα με βαθιές και αδιέξοδες κοι-

λάδες, πυκνά και απέραντα δάση και θεωρεί την περιοχή της Αμφιλοχίας κατάλληλη για ενέδρες. Το Ξηρόμερο είναι περιοχή με περισσότερο ήλιο και φως, ο Αχελώος δε διασχίζει περιοχές με πεδιάδες και προσχωσιγενείς εκτάσεις ενώ στη μέση του χαμηλού τοπίου υψώνονται οροπέδια κατάλληλα για καλλιέργεια.

Η Μεσοελλαδική περίοδος εμφανίζει μια πληθυσμιακή μείωση σε σχέση με την Πρωτοελλαδική, γεγονός που ισχύει για την Αιτωλοακαρνανία αλλά είναι και ίδιο γενικά της Μεσοελλαδικής εποχής. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο μεταβατικό χαρακτήρα της εποχής αυτής και στην κλειστή οικονομία.

Πολλές από τις θέσεις κατοίκησης που αναφέρθηκαν πιο πάνω αλλά και άλλες δείχνουν στενή σχέση με την θάλασσα και τα Ιόνια νησιά. Στις παραλιακές περιοχές αναπτύχθηκαν οικισμοί που επιδόθηκαν στο εμπόριο καθώς το δύσβατο της περιοχής δεν ευνοούσε την επικοινωνία και το εμπόριο με την ξηρά. Άλλωστε η Πρωτοελλαδική Περίοδος χαρακτηρίζεται από την άνθιση του εμπορίου και την ανταλλαγή ιδεών. Υπάρχει ποικιλία επιρροών, εισαγωγών και εμπορικών ανταλλαγών με μακρινές περιοχές. Η οικονομική άνθιση της πρωτοελλαδικής αντισταθμίζεται από την οικονομική και πολιτιστική ανάσχεση της μεσοελλαδικής (φτωχά κτερίσματα στις ταφές κ.ά.) Τα αρχαιολογικά ευρήματα και ιδιαίτερα η κεραμική δείχνουν ομοιογενή πολιτισμό με εκείνο του υπολοίπου Ελλαδικού χώρου. Η σύγχρονη έρευνα δείχνει πιο πυκνή κατοίκηση στην περιοχή απ' ό,τι πιστευόταν μέχρι σήμερα. Η γειτονική Ήπειρος έχει να παρουσιάσει 25 θέσεις της Παλαιολιθικής περιόδου αν και δεν υπάρχουν ακόμα ανάλογα ευρήματα στην Αιτωλοακαρνανία. Η περιοχή λόγω της γεωγραφικής της θέσης θεωρείται εμπορικής σημασίας, σταυροδρόμι ανάμεσα στην Πελοπόννησο και στην ηπειρωτική Ελλάδα και μοναδική σύντομη διέξοδος από το Αιγαίο στο Ιόνιο. Ήταν επίσης πέρασμα από την Μακεδονία, Θεσσαλία και Ήπειρο, περιοχές με ιδιόζουσα σημασία για τον Ελληνικό χώρο.

Η ποικιλία του φυσικού περιβάλλοντος της Αιτωλοακαρνανίας θα έδωσε την δυνατότητα στους κατοίκους της να επιλέξουν θέσεις κατοίκησης και να αξιοποιήσουν την ποικιλία του φυσικού περιβάλλοντος και τις πρώτες ύλες ανάλογα με τις ανάγκες τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ – ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Στο παρόν στάδιο κρίνουμε σκόπιμη και αναγκαία την παράθεση κάποιων δεδομένων [τα οποία προσφέρει ο χαρακτήρας] του χώρου και που αποτελούν σημεία γονίμου προβληματισμού σχετικά με την μελ-

λοντική αρχαιολογική έρευνα και τα ερωτήματα που θέτουν οι άλλες συναφείς επιστήμες (Γεωλογία, Οικολογία).

Πρώτο δεδομένο θεωρείται η γεωμορφολογία της Δυτικής Ελλάδος γενικότερα, η οποία και κατά το παρελθόν ευνοούσε μεν τη δημιουργία αγροτικής ζωής, καθιστούσε δε δύσκολη την επικοινωνία με τις άλλες περιοχές του Ελλαδικού χώρου καθώς οι μόνοι προσιτοί δίοδοι-περάσματα ήταν δύο: η κοιλάδα του Αχελώου και ο Αμβρακικός-Αιτώλια με πρόσβαση στα παράλια του Κορινθιακού και τη Δυτική Ακτή της Πελοποννήσου. Επιπλέον, η περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας ήταν (και εξακολουθεί και σήμερα να είναι μαζί με τις περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης) από τα πιο «σύνθετα» μακροπεριβάλλοντα του Ελληνικού χώρου με πλουσιότατα μικροπεριβάλλοντα και επιμερή οικοσυστήματα, προσφέροντας μια αξιοθαύμαστη περιβαλλοντική ποικιλομορφία. Συνεπώς, η γεωμορφολογία και το οικολογικό πλαίσιο της περιοχής παρείχαν τη δυνατότητα πολλών τύπων κατοίκησης και ανάλογης φυσικά εκμετάλλευσης του χώρου από κατασκηνώσεις, καταφύγια, μόνιμες εγκαταστάσεις σε στρατηγικής, εμπορικής, αμυντικής σημασίας θέσεις, μέχρι τα συνθετότερα κοινωνικά σχήματα (π.χ. πόλεις ιστορικής εποχής).

Δεύτερο δεδομένο αποτελεί το γεγονός ότι η περιοχή αποτελεί σταυροδρόμι-περάσμα και σίγουρα, μαζί με την ΒΔ Μακεδονία, Θεσσαλία και Ήπειρο είναι θέσεις κλειδιά για την κατανόηση της ανθρωπίνης παρουσίας (προέλευση, μετακίνηση) στον Ελλαδικό χώρο. Ανθρωπολογικές τυχόν ενδείξεις από ανασκαφές στην περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας, θα ήταν πολύτιμες όχι μόνο ως πληροφορίες καθεαυτού χρήσιμες αλλά και πληροφορίες σχετικές με την κάθοδο φυλών ή υποομάδων. Σε συνδυασμό μάλιστα με γλωσσολογικά δεδομένα, τα μελλοντικά αρχαιολογικά ευρήματα θα προσέθεταν μια ακόμη ψηφίδα στο ψηφιδωτό που ονομάζεται «Προέλληνες, Πρωτοέλληνες και κυρίως κορμός των Ελλήνων». Διασώζονται π.χ. 32 ονόματα αρχαιοελληνικών φυλών της Μυκηναϊκής εποχής· ενώ έχουμε ενδείξεις μόνο για (έξη) 6. Τέλος, η επιμερής πληροφόρηση σε θέματα παλαιόβοτανολογίας, ζωολογίας, οικολογίας καθώς και κοινωνικής αρχαιολογίας θα παρείχε τη γνώση σχετικά με το είδος της προσαρμογής και εκμετάλλευσης που είχε πετύχει μια ανθρώπινη ομάδα σε ένα συγκεκριμένο οικοσύστημα της περιοχής αυτής, όπως και το εργαλείο αντιπαράθεσης με τη σύγχρονη κατάσταση. Ας τονιστεί ότι σήμερα η περιοχή (π.χ. Αιτωλικό-Μεσολόγγι-εκβολή Αχελώου) προσφέρεται σε 4 βασικούς τομείς:

- τον οικολογικό, με ποικιλία οικολογικών στοιχείων διεθνούς ενδιαφέροντος
- τον ορνιθολογικό

- εκείνον της παραδοσιακής αλείας
- εκείνον της ιστορίας, των μνημείων και της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής.

Στα πλαίσια μιας τέτοιας περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, ας εισαχθεί και ο πέμπτος τομέας της Περιβαλλοντικής Αρχαιολογίας ως ο συνδετικός κρίκος μεταξύ παρελθόντος και παρόντος.

Η συστηματικότερη αρχαιολογική έρευνα, η συνθετική μελέτη θέσεων που έχουν ερευνηθεί με νέα δεδομένα και θα έλθουν στο φως από την αρχαιολογική σκαπάνη, θα βοηθήσουν στην κατανόηση του ρόλου της Αιτωλοακαρνανίας στην διαμόρφωση του Ελληνικού Πολιτισμού. Ιδιαίτερη βοήθεια θα προσφέρουν οι θετικές επιστήμες καθώς και οι επιμέρους ειδικεύσεις της Περιβαλλοντικής Αρχαιολογίας. Η ανθρωπολογία θα βοηθήσει, ώστε να βρεθούν τα ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων της Αιτωλοακαρνανίας και η σχέση των χαρακτηριστικών αυτών με άλλους από ανάλογες θέσεις της Ελλάδας, ώστε να βρεθεί ο φυλετικός χαρακτήρας, οι πιθανές επιμειξίες άλλων φύλων κ.ά.

Η παλαιοβοτανική θα δώσει φως στις δραστηριότητες του ανθρώπου, στις σχέσεις του με το περιβάλλον, αλλά ταυτόχρονα πληροφορίες σημαντικές για το ίδιο το παλαιοπεριβάλλον του σημερινού νομού, μέσα στο οποίο ζούσε και ενεργούσε ο άνθρωπος. Η Γεωλογία τέλος θα ερμηνεύσει στοιχεία για την καλλιέργεια του εδάφους και τα ίχνη της άρωσης στο έδαφος, για συγκέντρωση της κτηνοτροφίας, αν κάποιο έδαφος υπήρξε επιφάνεια και τι δυνατότητες παρείχε κάθε φορά στον άνθρωπο. Θεωρώντας ως δεδομένη την διεπιστημονική συνεργασία στις αρχαιολογικές έρευνες, ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει η προσέγγιση της επιστήμης αυτής και από ένα νέο πρίσμα. Η μελέτη αρχαιολογικού υλικού που σχετίζεται με την καθημερινή ζωή του ανθρώπου και είναι αποτέλεσμα κυνηγιού ή εκτροφής ζώων (ζωικά κατάλοιπα στις αρχαιολογικές θέσεις που σχετίζονται με δραστηριότητες όπως η διατροφή, η καλλιέργεια εδαφών, η κατεργασία οστών για την δημιουργία εργαλείων κ.ά.) καλλιέργειες εδαφών (φυτικά είδη που χρησιμεύουν στην διαίτα του ανθρώπου, πολλά από αυτά ευδοκίμούσαν στην περιοχή ή είχαν έρθει από μακρινές περιοχές), η χρήση ξυλείας σε διάφορες δραστηριότητες όπως η κατασκευή οικιών, η επιλογή θέσεων κατοίκησης, η γενικότερη εκμετάλλευση των πρώτων υλών και η επέμβαση του ανθρώπου στο περιβάλλον με τις ανάλογες συνέπειες που είχε αυτή η επέμβαση κ.ά.

Η Αρχαιολογία ως επιστήμη ανθρωποκεντρική και όχι ως επιστήμη του ωραίου ρίχνει όλο και περισσότερο το βάρος της έρευνας της τόσο στα αντικείμενα καλλιτεχνικής αξίας όσο και στην καθημερινή ζωή του ανθρώπου και τις συνέπειες της παρουσίας του στον χώρο καθώς

και σε κάθε ίχνος που έχει αφήσει ο άνθρωπος ως κατάλοιπο της παρουσίας του στο χώρο.

Η μελέτη του υλικού καθημερινής χρήσης και οποιουδήποτε άλλου στοιχείου που σχετίζεται με το περιβάλλον είναι χαρακτηριστική της δράσης και της παρουσίας του ανθρώπου στο παρελθόν αλλά ταυτόχρονα ερμηνεύει το πλαίσιο (φυσικό περιβάλλοντα χώρο) μέσα στο οποίο ζούσε, έζησε και ζει ο άνθρωπος ιδιαίτερα αυτός ο τόσο μακρινός και σύγχρονος γνώριμος και κοντινός πρόγονός μας ο Έλληνας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Καραλή Λ.: «Σημειώσεις Περιβαλλοντικής Αρχαιολογίας» Αθήνα 1990.
- Δελαπόρτα Ακ. Κ. Π. – Η. Σπονδύλης: «Πλατυγιάλι Αστακού: ένας βυθισμένος πρωτοελλαδικός οικισμός. Ι. Η ανασκαφική έρευνα» στα «ΠΡΑΚΤΙΚΑ Α' Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας». Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988» σελ. 39-46.
- Καραλή – Γιαννακοπούλου Λ.: «Ανάγκη και σημασία της μαλακολογικής έρευνας των αρχαίων οικισμών της Αιτωλοακαρνανίας» στα «ΠΡΑΚΤΙΚΑ Α' Αρχαιολογ. Συνεδρίου Αιτωλίας» σελ. 228-232.
- Παπαγεωργίου Σ. - Σ. Στείρος. «Μεταβολή παλαιοαναγλύφου, σεισμική δραστηριότητα και αρχαιολογική έρευνα στη βορειοδυτική Ελλάδα» στα «ΠΡΑΚΤΙΚΑ Α' Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας», σελ. 233-241.
- Heurtley W.A. «Excavations in Ithaca, II, The E. H. Settlement at Pelikata, BSA 35 (1934-35).»
- Συριόπουλος Κ.: «Η Προϊστορία της Στερεάς Ελλάδος» Αθήνα 1968.
- Bintliff, John, L.: Sediments and settlement in southern Greece p.p 267-75 "Georchaology, earth science and the past" edited D.A. Davidson and M.L. Shackley, 1976, Duckworth.
- Higgs E.S., Vita – Finji Cl. Harris D.R. Fagg A.E. "The climate, Environment and Industries of Stone Age Greece": PPS. 33, 1967, p. 1 – 29.
- Vita – Finji, Cl.: "Archaeological sites in their setting", 1978 London.